

ANADOLU'DA II. THEODOSIUS DÖNEMİ SÜTUN BAŞLIKLARINDA MASKE AKANTHUS MOTİFİ KULLANIMI

Hatice DEMİR*

Öz

Bu makalede, Bizans dönemi Anadolu'sunda, II. Theodosius (408-450) dönemi sütun başlıklarında görülen maske akanthus motifi çalışılmıştır. Bölgelere göre farklı türleri olan akanthus motifi, mimaride ve özellikle sütun başlıklarında çok tercih edilen bir motif olmuştur. Çalışma kapsamında ele alınan maske akanthus motifi, akanthus motifinin Anadolu'da en yaygın kullanılan varyasyonlarından birisi olmuştur. Bu bağlamda maske akanthus motifi için Anadolu kökenlidir demek yerinde olacaktır. II. Theodosius dönemine tarihlenen, başkent Konstantinopolis'e yakın birçok mermer ocağı vardır. Bu mermer ocaklarından, yarı işlenmiş sütun başlıkları, devletin birçok noktasına sevk edilmiştir. Maske akanthus motifi bu dönemin yarı işlenmiş sütun başlıklarında en çok tercih edilen motif olmuştur. Bunun ise gerekçeli bir nedeni vardır. Mekanik etki ile bir şablon üzerinden işlenen maske akanthus motifi, seri imalat için bir kolaylık sağlamıştır. Bu nedenle, II. Theodosius döneminde yoğun imar faaliyetleri için tercih nedeni olmuştur. Maske akanthus motifi en çok Korinth ve kompozit sütun başlıklarında tercih edilmiştir. Bu çalışmada, maske akanthus motifinin; ortaya çıkışı, kullanım yerleri örnekler üzerinden değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: II. Theodosius, Maske Akanthus, Motifi, Anadolu, Bizans.

THE USAGE OF MASK ACANTHUS MOTIF IN THE THEODOSIUS II ERA AT ANATOLIA

Abstract

The aim of this study is to investigate the mask acanthus motif seen in Theodosius II (408-450) era of Byzantine Anatolia. The acanthus motif which had various regional types became a preferred ornamental motif in architecture especially in capitals. The mask acanthus motif which was investigated in this study was the most widely used type of acanthus motif in Anatolia. In this context, it would be appropriate to say that the mask acanthus motif has an Anatolian origin. There are many marble quarries dating back to the Theodosius II era, close to the capital Constantinople. The semi processed capitals which were produced in these marble quarries were shipped to the different remote places of the state. The mask acanthus motif was the most preferred motif in the semi-processed capitals of the era. There is a reason for this. The mask acanthus motif which was processed through a template with a mechanical effect provided easiness for mass production. Therefore, it became a preferred ornamental motif for the intensive construction facilities of

* Dr. Öğretim Görevlisi, Kastamonu Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu,
hdemir@kastamonu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5801-5841>

Theodosius II era. The mask acanthus motif was widely preferred in Corinthian and composite types of column capitals. In this study; the mask acanthus motif was evaluated through different samples in accordance with its origin and usage areas in architecture.

Keywords: *Theodosius II, Mask Acanthus Motif, Anatolia, Byzantium.*

Giriş

Akanthus, doğada var olan bir bitki olup; bitkinin yaprakları mimari başta olmak üzere birçok süsleme sanatında kullanılmıştır. Özellikle Korinth ve kompozit sütun başlıkları¹ için oldukça önemli bir süsleme ögesi olan akanthus motifinin ilk ortaya çıktığı bölge, Yunan ve Roma² coğrafyası olarak kabul edilmekle birlikte, Mısır'da da süsleme amaçlı kullanıldığı bilinmektedir³ (Adeline's Dictionary, 1905:4). Diğer taraftan Anadolu Türk dönemi mimarisinde kenger yaprağı⁴ olarak adlandırılan akanthus motifi, mimaride sıklıkla kullanılan bir bitkisel motif olmuştur.

Korinth ve kompozit sütun başlıkları için vazgeçilmez bir bitkisel motif olan akanthus yaprağı, bölgesel türlerine göre de biçimsel farklılıklar ve yorumlar içerir. Süslemede en çok tercih edilen akanthus yaprak türleri; *Acanthus Spinus* (Şekil 1) ve *Acanthus Mollis*'tir. Bu iki türün yanı sıra Akdeniz ülkelerinde, akanthusun 20'ye yakın çeşidinin yetiştiği bilinmektedir⁵. Ancak bu noktada bir konuya da açıklık getirmek de fayda vardır. Sanatta kullanılan tüm dikenli bitki yaprak motifleri, akanthus yaprak motifi değildir. Örneğin, sütun başlıklarında sıklıkla gözlemlenen, *Silybum Carduus* ve *Cirsium* gibi dikenli bitkiler, *Acanthaceae* bitki familyasına ait değildir. Antik dönem Yunan halkı, sütun başlıklarında kullanılan bu dikenli yaprak motiflerini, *Akanthos* olarak isimlendirmiştir (Schneider, 1945:248).

1. yüzyılda yaşamış ünlü hekim ve ilaçbilim uzmanı Anazarboslu Dioscorides'in *De Materia Medica/Tıbbi Malzeme Üzerine* isimli eserinde bu dikenli bitkileri *Akanthada* başlığı altında ele almıştır. *De Materia Medica*'da yer alan bu dikenli bitkilerin, özellikle Kilikya ve Anadolu örnekleri içerisinde ele alınmış olması adına önemlidir (Şekil 2, 3, 4).

¹ En basit formu ile Korinth bir sütun başlığı, oyulmuş bir abaküs ve iki sıra dönüşümlü sekiz akanthus yaprağının çevrelediği, dört çift volüt ve dört çift heliksin, kalın bir kalathostan çıkması ile oluşur (Jones, 1991:113).

² Akanthus; özellikle Antik dönem Roma bahçelerinde bir süs bitkisi olarak da sıklıkla kullanılmıştır (Akkemik ve diğerleri, 2013:140).

³ Araştırmacı Fisher (1990:11-20); bu örneklerin Masada, Kypros, Samaria-Sebaste, Herodion, ve İskenderiye-Sartaba'da görüldüğünü de belirtir. Aynı başlıklar Roma etkisi altındaki Kuzey Afrika, İspanya, Po vadisi ve İtalya'da yaygındır. Kısaca Korinth sütun başlığı; Helenistik Doğu'da başlamış ve Roma zamanında İtalya merkezli olarak yayılmıştır.

⁴ Demiriz; Anadolu İslam mimarisinde kullanılan kenger ile akanthus yaprağı motiflerinin aynı olmadıklarını ve yaygın ve yanlış bir kullanım ile akanthus bitkisinin diğer adının kenger otu değil, ayı pençesi olduğunu savunur. Geniş bilgi için bkz. (Demiriz, 1984:19-24).

⁵ Demiriz; *Acanthaceae* bitkisinin 240 cins ve 2200 den fazla türü olduğunu ve bunlardan Türkiye'de sadece 5 türüne rastlandığını belirtir. Geniş bilgi için bkz. (Demiriz, 1984:19-24).

Şekil 1: 512 Tarihli Bir El Yazmasında Betimlenen Bir Acanthus Spinosus Örneği (Schneider, 1945:248) (Solda).

Şekil 2: Mimaride Akanthus Motifi Olarak Adlandırılan Diğer Dikenli Bitki Yaprak Örnekleri (Cardvvs ve Cinara) (Dioscorides, 1555:274) (Sağda).

Şekil 3: Anadolu'da Yetişen Bir Akanthus Türü: Del Acantho (Dioscorides, 1555:276) (Solda).

Şekil 4: Anadolu'da Yetişen Bir Akanthus Türü: Levcacantha (Dioscorides, 1555:277) (Sağda).

1. AKANTHUS MOTİFİNİN TARİHÇESİ

Akanthus motifi, ilk olarak MÖ 5. yüzyılda Antik Yunan coğrafyasında, mimari yapılarda kullanılmaya başlanmıştır. Ancak akanthusun mimari bezemede yaygın olarak kullanımı, Helenistik ve Roma İmparatorluğu dönemlerine rastlar. Dış cephe mimarisi ve süslemesine büyük önem veren Romalılar tarafından pilaster ve sütun başlıklarında, frizlerde, seramiklerde, mezar stellerinde ve lahitlerde yaygın bir biçimde kullanılmıştır (Yıldızlı, 2017:16).

Akanthus motifi ilk olarak, volütler ile birlikte MÖ 450 tarihinde Bassae'deki Apollo Tapınağı'nda yer alan Korinth sütun başlığında görülür. İlk örnek, İon düzen arasında tek başına yer alır vaziyette yerleştirilmiştir. Ancak Korinth sütun başlığı yaklaşık bir asır sonra MÖ 334 tarihlerinde Atina agorasında *Lysikrates Anıtı*'nda olgunlaşmış bir yorum ile yerini alır. En olgunlaşmış biçimini alması birkaç asır sürmüştür ve en çok tapınak mimarisinde kullanılmıştır (Beard, 2017:37).

Augustus'un; Roma da yaptırmış olduğu *Ara Pacis Sunağı*'nın frizlerinde kullanılan akanthus ve kıvrık dal süslemeleri, göz kamaştırıcı ve oldukça iyi işçiliği ile Roma tipi akanthus örnekleri için önemli bir örnektir.

Çalışma konusu ile yakından bağlantısı olan Bizans coğrafyasına gelindiğinde ise, estetik açıdan değeri düşük Yunan tipi akanthus motifi ile karşılaşmak mümkündür. Ancak, Bizans sanatında görülen akanthus motifi⁶, Doğu etkisi göstererek yeni bir üslubun habercisi olması adına da önemlidir. Özellikle palmet motifi örneğinde görüldüğü gibi, akanthus motifi uygulama ve biçimlenişinde, İslam coğrafyası ve kültürü ile etkileşim olmuştur (Uhde, 1871b:86).

Akanthus motifin kullanımı, Bizans döneminde gelişmeye ve çeşitlenmeye devam etmiş, Romanesk, Gotik ve Rönesans dönemi mimarisinde de popülerliğini devam ettirerek günümüze gelmiştir (Yıldızlı, 2017:17-18).

2. AKANTHUS MOTİFİNİN İKONOĞRAFİSİ

Yukarıda da belirtildiği gibi akanthus yaprak motifi; sanatta ve özellikle Korinth sütun başlıklarında süsleme ögesi olarak yerini almıştır. Akanthus yaprak motifinin özellikle Korinth sütun başlıklarında yer alması ve bu tip sütun başlığının Korinth ismi ile anılmasının hem tarihi hem de ikonografik bir geçmişi vardır.

Vitruvius⁷; akanthus yaprak motifinin Korinth sütun başlıklarında kullanılmaya başlamasının tarihi için ilginç bir öykü anlatır. Korinthli bakire

⁶ Başkent Konstantinopolis'te ve özellikle Hagia Sophia sütun başlıklarında görülen akanthus örnekleri, Yunan akanthus motifi varyasyonu şeklindedir. Doğu etkisi ise; statik etki gösteren hareketsiz akanthus dilimi olarak görülür (Uhde, 1871a:178; Uhde, 1871b:86).

⁷ Tam adı *Marcus Vitruvius Pollio* (MÖ 80-70-MÖ 15) olan *Vitruvius*; Romalı bir yazar, mimar ve mühendistir. *De architectura libri decem /Mimarlık Hakkında On Kitap* adlı eseri mimarlık tarihi adına önemli bir başyapıt olma özelliği taşır.

bir kız bir kargaşa esnasında ölür ve kızın dadısı, onun eşyalarını bir sepet içerisine koyar ve mezarı başına bırakır. Eşya dolu sepetin hemen yanında bir akanthus kökü vardır ve zamanla yaprakları sepetin kenarlarından hacimli volütler yaparak sepeti kaplar. Mezarın yanından geçen Kallimakhos⁸; etrafında akanthus yaprakları ile volütler oluşturmuş bu sepette ilham alarak Korinth sütun başlığını yapar (Vitruvius, 1874:82-83).

Akanthus yaprak motifi, Klasik dönem Yunan sanatında en çok mezar stellerinde karşımıza çıkar (Beard, 2017:39). Bu bağlamda, akanthus motifinin ilk kez Korinth'de bir bakirenin mezarında görülmesi ve daha sonra Korinth sütun başlıklarının en çok tapınak ve mezar yapılarında yer alması noktasında, ikonografik bir bağlantı kurmak mümkündür.

Bu bağlamda akanthus'a yüklenen bir ikonografiden de bahsetmek yerinde olacaktır. *Akantha/Ἀκανθα*, Yunanca'da diken anlamına gelmektedir. Benzer şekilde, sütun başlığının ekhinus bölümü, ismini Yunanca'da *ἐχίνοσ* kelimesinden alır ve ekhinus Yunanca'da; denizkestanesi ve kirpi anlamına gelmektedir.

Antik Yunan inanç sistemi içerisinde dikenin koruyucu ve tabu etkisi gösteren bir özelliği vardır (Beard, 2017:39-40). Akdeniz havzası boyunca yaygın bir inanca göre diken, hayatın ve ölümsüzlüğün simgesi olmuştur (Cooper, 1987:10). Apotropeik bir inanış ile bağlantılı olarak, dikenin dokunulmazlığı ve akanthus motifinin özellikle dini mimaride kullanılması noktasında ikonografik bir çözümleme yapmak mümkündür. Bu bağlamda diken; ölüm-ölümsüzlük, erişilmez olma ile bağlantılı olmuştur. Bu nedenle akanthus motifli Korinth sütun başlıklarının, özellikle tapınak ve mezar stellerinde görülmesine de bir açıklama getirilmiş olur.

Benzer şekilde akanthus motifi bezeli sütun başlıkları tek tanrılı dönemde, Hıristiyanlıkta yine en çok dini mimaride kullanılmıştır. Bilindiği üzere, diken Hıristiyan inancında birçok ikonografik gönderme içermektedir. Dikene; İsa'nın çarımhtaki çilesi ile ölüm ve ölüm sonrası ile ilgili bir gönderme yapılırken, Yaratılış 3:17-19'da Âdem ve Havva'nın cezalandırılması için bir atribü olma niteliği de göstermektedir. Tanrı; Havva ve Âdem'e "...*Toprak sana diken ve çaltı verecek*", "*toprağa dönünceye dek, alın teri dökerek ekmeğini kazanacaksınız...*" derken, diken hem dünyevi hem de ölüm sonrası hayat ile ilgili göndermeler içermektedir.

3. AKANTHUS MOTİFİNİN DÖNEMSEL ÇEŞİTLERİ

Araştırmacı Uhde (1871b:81); akanthus motifini birkaç alt başlık altında değerlendirir. İlk grup, akanthus yapraklarının yönelişleri ile elde edilen biçimsel bir gruptur. Bu grupta yapraklar; ya merkezden ya da uzunlamasına eğilim gösterirler. Merkezden eğilimli olan örneklerde; palmye, akçaağaç sarmaşık yaprağı örneklerinde olduğu gibi, kökten yaprak

⁸ *Kallimakhos*; bir bronz ustasıdır ve ilk akanthus motifli sütun başlığını bronzdan yapmış olabileceği görüşü hakimdir (Beard, 2017:38-39).

dilimlerine doğru genişleyen bir eğilim söz konusudur. Bu örnekler genelde çizgisel süsleme alanlarında kullanılır.

Uhde (1871a:177; 1871b:86); akanthus yaprak motifini ayrıca dönemsel ve bölgesel olmak üzere; üç gruba (Yunan-Roma ve Doğal) daha ayırır. Yunan tipi akanthus yaprak motifinde, düzensiz bir şekilde kökten çıkan yaprak demetlerinde, dilimlerin dipten uca doğru birbirlerine yaklaşarak birleşirler⁹. Dilimler, içeriden birleşerek ve birbiri üzerine istiflenerek ve yaslanarak hacimli bir yaprak demeti oluştururlar. Yaprak dilimlerinin ince, uzun ve düz hatları boyunca uzanan, küçük ve keskin hatları görülmemekle birlikte, matkap işçiliğinin zarif olduğu gözlemlenir.

Roma tipi akanthusta hacim ve şişkinlikten vazgeçilir ve yapraklara daha fazla önem verilir¹⁰. Bir daldan başka bir dal çıkararak ve helezonik etki göstererek dairesel bir etki elde edilir (Uhde, 1871a:178). Roma tipi akanthus yaprak motifinde ise, yaprak dilimleri birbirlerine karışacak derecede hacimlidir. Bu nedenle yaprak demetlerini oluşturan yaprakların tek başına biçimi anlaşılmasaz. Işık-gölge etkisi göstermeyen bu tipte, yaprak uçları oldukça yumuşatılarak ve köşelerinden dilimler birbirinin üzerine binecek şekilde biçimlenmiştir (Uhde, 1871b:86).

4. II. THEODOSIUS DÖNEMİ BİZANS MİMARİSİNE GENEL BİR BAKIŞ

Çalışma konusunu oluşturan II. Theodosius (408-450) dönemi sütun başlıklarında görülen maske akanthus motifi ile bilgi vermeden önce, dönemin imar faaliyetlerinden de bahsetmek gerekmektedir. II. Theodosius döneminde, Konstantinopolis'in yeni bir başkent olması ve tek tanrılı bir din Hıristiyanlığın yeni kabul edilmesi ile birlikte gerek Konstantinopolis ve çevresinde ve gerekse imparatorluğun diğer bölgelerinde yeni mimari üslup arayışları içerisine girilmiştir. Bu bağlamda, mimari kurgu ve mimari plastik anlayışında yenilikler ortaya çıkmıştır (Betsch, 1977:167-174).

4. yüzyıl itibarı ile başkent Konstantinopolis'e özgü bir mimari gelişim çabası olmuş ve bu dönemde imparatorluk ailesi ve diğer aristokrat baniler inşa faaliyetinde bulunmuşlardır¹¹. Bu nedenle başkente yakın *Prokonnesos/Marmara* adasında devlet destekli mermer atölyeleri oluşturulmuştur¹² (Krautheimer, 1965:77-78).

Özellikle II. Theodosius dönemine ait bir kaynak olan *Notitia Urbis Constantinopolitane*'den edinilen bilgiler, dönem mimarisi hakkında önemli

⁹ Araştırmacı Kitzinger'de, II. Theodosius dönemi sütun başlıklarında kullanılan akanthus motifini tanımlarken benzer ifadeler kullanır. Geniş bilgi için bkz. (Kitzinger, 1995:77).

¹⁰ Akanthus yaprak motifinin kullanımında; Yunan tipinde yaprak uçları sivridir. Roma örneklerinde, yapraklar; yuvarlak ve daha eğri olmakla birlikte geniş tutulmuştur (Yıldızlı, 2017:16-17).

¹¹ Müller-Wiener (2002:20); II. Theodosius döneminde genişletilen surlar ile birlikte, kent (Konstantinopolis) genişliğinin 6 km² den, 14 km² ye çıktığını belirtir. Bu bağlamda, Müller-Wiener'in de belirttiği üzere, II. Theodosius döneminde, kentteki imar faaliyetleri, kendinden önceki dönemler ile kıyaslandığında iki katın üzerine çıkmıştır.

¹² Her iki grup örnekte de; Klasik Antikite geleneğini geliştirme yoluna gidilmiştir (Krautheimer, 1965:77).

bilgiler verir. Notitia'ya göre II. Theodosius döneminde başkentte; hamamların yarısından çoğu, neredeyse tüm forumlar, senato evleri, hipodrom, Büyük Saray, üniversite, bazilika ve limanlar, 52 sütunlu yol ve 322 portikosuz yol inşa edilmiştir (Notitia Urbis Constantinopolitanae, 1876:229-240, Reg. Sec-Reg. XIII). Bu duruma göre, Konstantinopolis'te her altı yoldan birisi sütunludur.

Diğer taraftan, aynı döneme ait önemli bir kent Antioch'da 4 sütunlu yolun varlığı bilinmektedir (Betsch, 1977:163). Dolayısıyla, gerek başkentte ve gerekse imparatorluğun diğer önemli şehirlerinde inşa edilen yollar için çok sayıda sütun ve sütun başlığına gereksinim duyulmuş olması kaçınılmazdır.

Betsch (1977:167-174,192); II. Theodosius döneminde başkent Konstantinopolis'teki sütunlu yolda meydana gelen 512 tarihli yangında yolun bir tarafının yandığını ve tamir aşamasında bu bölümün tamirinde 94 adet sütunun yenilendiğini belirtir. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere, II. Theodosius döneminde çok sayıda sütun ve sütun başlığına ihtiyaç duyulduğu ortadadır¹³. Dönemin yoğun imar faaliyetleri nedeniyle, maliyeti yüksek, ince işli Roma klasik sütun başlıkları, hem maddi hem de zaman açısından engeller oluşturduğu için özellikle *Prokonnesos Adası* ocakları başta olmak üzere başkent ve yakınlarındaki mermer ocaklarında plastik ve estetik etkinin biraz azaltıldığı, daha çok ihtiyacı karşılayacak seri imalata gereksinim duyulmuştur.

Bu bağlamda, Asgari'nin Prokonnesos Adası'nda yürüttüğü kazı çalışmaları, II. Theodosius dönemi sütun başlıkları konusunda başka bir bakış açısı sunması adına önemlidir. Asgari'nin adada yapmış olduğu çalışmalar, dönemin sütun başlıklarının imalat aşamaları, siparişleri, sütun başlığı çeşitleri ve bu başlıkların sevkiyatı ile ilgili önemli bilgiler verir. Yukarıda da belirtildiği gibi, II. Theodosius döneminde yoğun bir imar faaliyetinde bulunulmuş ve bu nedenle sütun başlığı imalatında, Klasik dönem estetik kaygısından uzaklaşarak, seri imalatı kolaylaştıracak mekanik etki gösteren maske akanthus motifi kullanımı tercih nedeni olmuştur.

Bu bağlamda Asgari; adanın Saraylar bölgesinde çok sayıda Korinth düzende sütun başlığına rastlanıldığını ve buluntuların %76'sını, sütun başlıklarının oluşturduğunu belirtir. Bu dönemde, Korinth ve İon tipi sütun başlıkların ocakların içinde tüm detayları ile işlendiğini ve işçiliği tamamlandıktan sonra ocaktan sevk edildiklerini ancak buna karşılık ocaklarda Roma İmparatorluk dönemine ait işçiliği tamamlanmış tek bir başlık bile bulunamadığını da vurgular. Böylece, Prokonnesos mermerinin ihracat yönteminde Roma İmparatorluk döneminden Geç Antik döneme geçerken bir değişikliğe gidildiğini ve yarı-işli sevkiyatın yanı sıra, özellikle sütun başlıklarında, tam işli sevkiyatın da uygulanmaya başlandığının kabul edilmesi gerektiğini savunur. Geç Antik dönem Korinth sütun başlıkları

¹³ 512 tarihli yangına ait bilgiler araştırmacının, *Notitia*'dan edinmiş olduğu bilgilere göre bu yangında kaç sütun başlığı yanmış olabileceği şeklindeki ifade kendi yorumudur.

üzerine, kendisinden daha önce incelemelerde bulunmuş iki araştırmacı, Kautzsch ve Betsch'e gönderme yaparak; Prokonnesos ocaklarında yapımı tamamlanmış bu başlıkların, 5. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen mümkün olabileceğini iddia eder (Asgari, 1993:484-85).

Asgari; Prokonnesos Adası'nda yarı işlenmiş sütun başlıkları için;¹⁴
“...Prokonnesos'dan ihraç edilen sütunların yüzeyi tamamen düzgün bir hale getirilmezdi; bu sütunlar külünkle muntazam bir silindire dönüştürülür ve yüzeyleri çiçek bozuğunu andıran ince külünk darbeli halde iken satılırdı. Prokonnesos ocak atölyelerinde alt yapı öğelerinin, özellikle sütun kaidesi ve postamentlerin, sütun ve başlıkların çok bol sayıda yapıldığını, bunların seriler halinde hazırlanarak ihraç edildiğini geçmiş yıllardaki çalışmalarımız ortaya çıkarmıştı. Roma İmparatorluk Çağı'nda İon başlıkların Prokonnesos'dan yarı-işli durumda sevk edildiğini Şile batığı buluntuları kanıtlamaktadır. Gerek Prokonnesos'da henüz az sayıda İon başlığının saptanmış olması", gerekse Geç Antik Çağ'a ait batıklarda Prokonnesos mermerinden İon başlıklara henüz rastlanmamış olması, bu soruya kesin bir cevap vermemizi zorlaştırmaktadır. Yine de, Saraylar'da ele geçen İon başlıkların yarısının tam işli Geç Antik örnekler olması, bu çağda adadan sevkiyatın tam işli olarak yapıldığı ihtimalini kuvvetlendirmektedir...” ifadelerini kullanır (Asgari, 1984:78).

5. II. THEODOSIUS DÖNEMİ SÜTUN BAŞLIKLARINDA GÖRÜLEN MASKE AKANTHUS MOTİFİ

Krautheimer; 5. yüzyıl Bizans mimarisini üç ana başlıkta değerlendirir. Bu değerlendirmeye göre, ikinci kategoride yer alan bölge çalışma konusu adına önemlidir. Yunanca konuşulan bu bölge; Konstantinopolis'in merkez kabul edildiği; Ege kıyıları, Trakya, Makedonya, Güneydoğu Balkanlar, Yunanistan, Anadolu sahilleri ve Yunan Adaları'nı içerir. Bu bölgeye; ticari ilişkiler ve Helenistik kültürün nüfuz ettiği Filistin, Suriye, Mısır ve Libya'nın kıyı bölgelerini de dâhil etmek mümkündür. Krautheimer'e (1965:71-72) göre; bu bölgeler mimari açıdan homojenlik gösterir¹⁵. Bu bağlamda, Krautheimer'in yapmış olduğu mimari sınıflamaya göre; II. Theodosius dönemi sütun başlıklarını, Konstantinopolis grubu içerisine dâhil etmek mümkündür ancak sütun başlıkları bu bölgelerde yerel atölyelere göre farklı yorumlar göstererek gelişmiştir. Böylece, II. Theodosius dönemi sütun başlıklarında çeşitli yorumlar gözlemlenmesine de bir açıklama getirilmiş olur. Özellikle bu dönemde, Korinth sütun başlığının

¹⁴ Diğer bir araştırmacı Terry bu görüşü destekler. Prokonnesos Adası ve diğer mermer ocaklarında, yarı işlenmiş sütun başlıklarının gemilere yüklenildiğini ve sevk edildikleri yerde taşçı ustaları tarafından tamamlandığını belirtir. Terry; bu görüşünü desteklemek için çeşitli verilere göndermelerde bulunur. Bunlardan birisi *Marzamemi* gemi batığından edinilen bilgilerdir. Marzamemi gemi batığında ele geçen sütun başlıklarından elde edilen bilgilere göre, sütun başlıklarının bir kısmının tam işlenmiş de olabileceğini ifade eder. Terry yapmış olduğu çalışmalarda; Porec'teki (Parentium/Parenzo) *Euphrasius* kompleksinde bazı sütun başlıklarının Bizans II. Theodosius dönemi sütun başlıkları ile benzerlikleri olduğunu belirtir. Araştırmacı Mango'da mermer ocaklarında mevcut olan seri üretim sütun ve sütun başlıklarına şu ifadeler ile göndermede bulunur; “...malzemelerin standart ölçülerde siparişi verildi ve tecrübeli ustalar tarafından yönlendirilirlerdi. Kısaca bazilikalar seri üretimdir ve hepimiz seri üretimin pratik avantajlarını biliriz...” (Mango, 1976:70; Terry, 1988:14-56).

¹⁵ Özellikle ruhani ve politik merkezi içine alan Ege bölgesi ve başkent Konstantinopolis; mahkeme, dini ve imparatorluk yapıları gibi önemli mimari eserlere ev sahipliği yapar (Krautheimer, 1965:72).

bir varyasyonu olan kompozit sütun başlıklar ve 4. yüzyıla özgü İon-impot sütun başlıkları ile birlikte diğer bazı münferit örnekler de görülür.

II. Theodosius dönemi sütun başlıklarında görülen farklı uygulamaların yanı sıra, kabaca bu dönem sütun başlıkları üç gruba ayrılır. İon başlıklar özelliklerini korurken, kompozit başlıklar *maske akanthus* ve *demet akanthus*¹⁶ olmak üzere iki ayrı akanthus motifi ile yeni bir sınıflamanın da habercisi olarak karşımıza çıkar¹⁷ (Betsch, 1977:208).

Bu dönemde, Korinth sütun başlıklarında görülen yeni uygulamalardan birisi çalışma konusunu oluşturan *maske akanthus* motifidir. *Maske akanthus* motifinde; akanthus yapraklar, genişletilerek ve stilize edilerek başlığı çevreler. Yapraklar arasında meydana gelen derin kesik aralıklar, belirgin dekoratif elemanlar meydana getirerek Korinth sütun başlığında görülen dolgun ve doğal akanthus yapraklar düz, soyut dekoratif görünüm elde eder.

Özellikle 415 tarihinde meydana gelen yangın sonrası, Konstantinopolis'te Hagia Sophia'nın yeniden inşa edilmesi ile birlikte, yeni bir mimari plastik etki ve estetik ortaya çıkmıştır. Böylece özellikle 4. yüzyıl sonunda, başta sütun başlıkları, saçaklar ve kavisli lentolardaki mimari dekorasyonda görülen tutucu etkinin dışına çıkılmaya başlanmış olsa da, 5. yüzyıla ait Korinth sütun başlıkları, yumurta ve sivri görünümlü pervazlar kısmen klasik etki altında kalmıştır. Ancak sütun başlıklarında akanthus yapraklarının oluşturmuş olduğu demet yeni bir tarzın habercisidir. Bu dönemde akanthus yaprakları yeni bir sertlikte ve keskin hatlar çizicek şekilde kesilmeye ve yaprakların uç noktaları ve arada kalan zemin yeni bağımsız bir bezeme üslubu geliştirmeye başlamıştır. Bu formlar; üçgen, dikdörtgen ve paralel kenar olmak üzere geometrik özellik gösterir. Bu üslup; 4. yüzyıl sonunda özellikle Yunanistan ve Batı Ege kıyı şeridi boyunca uzanan şehirlerde¹⁸ (Pergamon-Ephesos¹⁹-Miletos) gelişmeye

¹⁶ Araştırmacı Betsch; bu iki grup akanthus örneklerini; *Mass* ve *Mask* olarak tanımlar. Bunlardan *Mass*; *Demet*, *Mask* ise *Maske* olarak Türkçe'ye çevrilerek çalışma kapsamına alınmıştır.

400-425 tarihleri arasında, Korinth başlıklarda kullanılan akanthus motifinin bir diğer varyasyonu olan *demet akanthus* örnekleri, en az *maske akanthus* motifi kadar tercih edilmiştir. Demet akanthus motifi; maske akanthus örnekleri ile kıyaslandığında, talep edilme ve kullanım yeri açısından ikincil sıradadır. Bu motifte; kalabalık yapraklar önemsiz küçük aralıkları minimize eder. Her ne kadar düz, basık akanthus yapraklarından oluşsalar da, klasik üsluptaki bağımsız yaprak özelliğini korurlar. Bazı yerel farklılıklar gözlemlense de, her bir kalathostan çıkan yaprak sayısında farklılıklar gözlemlenebilir. Form olarak değerlendirildiğinde, demet akanthus örnekleri, maske akanthus örnekler gibi mekanik etki yaratmazlar. Bu türün bir başka örneğinde ise; sekiz yaprak merkezde yer alırken, sadece dört tanesi üst bölüm eksen köşelerinde yer alır (Betsch, 1977:193-96).

¹⁷ Bunlardan demet *akanthus* örnekleri oldukça ince dişli yapraklar olarak karşımıza çıkar. Bu tip, *Ravenna San Vitale Kilisesi*'nde de görülür. Bahsi geçen akanthus yaprak motifli sütunların özellikle Prokonnesos Adası atölyelerinde sıklıkla üretilip satılıyor olması da, Anadolu kökenli olmaları adına önemlidir (Betsch, 1977:208).

¹⁸ Akdeniz kentlerinde, II. Theodosius dönemi sütun başlıklarının nasıl ve ne yönde gelişmiş olabileceği kesin bir yargıya dayanmaz. Ancak bu bölgede II. Theodosius dönemine tarihlenen sütun başlıklarının varlığı bilinmektedir. Demre Aziz Nikolaos Kilisesi örneklerinde, çalışma kapsamında ele alınmayan ancak II.Theodosius dönemine tarihlenen ve yaygın bir şekilde üretilip kullanılan demet akanthus motifi örnekleri içeren, Korinth ve kompozit sütun başlıkları örnekleri görülür.

başlamış ve 415 yılı civarlarında başkent Konstantinopolis'e taşınmıştır.²⁰ Bu yeni akanthus motifi yaklaşık bir asır başkentte etkisini göstermiştir (Krautheimer, 1965:78).

Maske akanthus motifi için araştırmacıların farklı yorumları vardır. Sütun başlıkları üzerine araştırmaları bulunan isimlerden ilk olarak Kautsch'un maske akanthus motifi ile ilgili görüşlerine bakmak yerinde olacaktır.

Kautsch maske akanthus motifi için şöyle der; "... II. Theodosius dönemi sütun başlıkları; bir gruptan/kökten çıkan yaprakların, her bir yaprağın merkezî lobunda plastik etkinin artırılmasıyla elde edilmiştir. Geniş yivli yapraklar görsel olarak boşlukların/aralıkların oluşturduğu alanda ikincil sırada öneme sahiptir. Ters dönmüş iki yaprak ucu ile doldurulmuş boşluklar, ana formu oluşturmuş ve böylece yüzeysel bir derinlik ortaya çıkmıştır. Aralıklı iki akanthus yaprağı, iki yönden gelen dört yapraklı lobun uçlarına dokunur. Genel görünüş baştan savma ve mekanik izlenim verir..." (Kautsch, 1936:116-123).

Kautsch'a göre maske akanthus motifinin yaygın bir şekilde kullanılmaya başlaması, 460 yılları sonrasına denk gelir²¹. Bu nedenle, bu dönemde yaygın görülen bu yeni motifin yerel atölyelerde belirsiz ve birbirini takip etmeyen bir dönemde üretilmiş olma ihtimalini güçlendirir²² (Kautsch, 1936:63-65).

Demre Aziz Nikolaos Kilisesi sütun başlıklarında kullanılan demet akanthus örnekleri geniş bilgi için bkz. (Temple, 2001).

Diğer taraftan araştırmacı Doğan (2003:73); Alanya Müzesi'nde muhafaza edilen 26 sütun başlığı üzerine yapmış olduğu incelemede, bir grup örneği; 5. ve 6. yüzyıla tarihlendirerek, bu tip (demet akanthus) sütun başlıklarının Konstantinopolis Hagia Sophia, Saraçhane ve İstanbul Arkeoloji Müzesi örnekleri ile benzerliklerine dikkat çekmektedir.

Harrison (1963:117-152); Likya bölgesi kiliseleri üzerine yapmış olduğu incelemelerde, Muskar bölgesi bazilikal planlı kiliseleri içerisine alan *Myra-Karabel-Devekuuyusu-Alakilise/Karkabō* üzerinde durmuştur. Bu bölgedeki sütun başlıklarının yerel bir üslup ile üretildiklerini ancak başkent üslubu etkisi de gösterdiklerini savunmuştur.

Herzfeld ve Guyer (1930); Korykos/Kız Kalesi sütun başlıklarında, II. Theodosius döneminde yaygın bir kullanım alanı bulan maske ve demet akanthus örnekleri ile karşılaştığını ifade eder.

Araştırmacı Yalçın (2004:57-62); Tarsus ve çevresinde kazılar sonucunda ortaya çıkartılan bazı sütun başlıkları üzerinde incelemelerde bulunmuştur. Bu bölgede ortaya çıkartılan bazı sütun başlıkları da II. Theodosius dönemi sütun başlıklarında görülen maske akanthus motifi ile benzerlik gösterir. Araştırmacı, Sodinî'ye atıfta bulunarak bu tip sütun başlıklarının Kilikya bölgesine ait atölyelere ait olabileceğine vurgu yapar.

¹⁹ Başkent Konstantinopolis ile etkileşimi göstermek adına, Ephesos Aziz Yohannes Bazilikası II. Theodosius dönemi sütun başlıkları başka bir görüş ortaya koyar. Bazilikanın plan olarak da başkent üslubu sergilemesinin nedeni, bizzat başkentten gönderilen mimar ve ustaların yapıda çalışmış olmasından kaynaklanmaktadır (Krautheimer, 1965:85-86; Büyükkolancı ve Russo, 2010:1-92). Bu bağlamda, II. Theodosius döneminde yaygın imal edilen kompozit sütun başlığı örneklerinin de yapıda yer alması, bu bölgenin, başkent Konstantinopolis ile etkileşim içerisinde olduğunu ve başkent sanat adına hinterlandını oluşturduğu görüşünü desteklemektedir.

²⁰ Terry (1988:16-18); Porec Euphrasian Bazilikası sütun başlıkları örneklerinin, Ravenna kökenli olduğunu savunur. Porec'teki sütun başlığı örneklerinin, volüt ve ekhinus yapılarının ve Ravenna San Vitale Kilisesi galerilerinde kullanılan örneklerin, Konstantinopolis'te o dönemde artık tercih edilmediğini ve demode kabul edildiğini dile getirerek konuyu tartışır.

²¹ Yaprak özelliklerine göre değerlendirildiğinde, hem Krautheimer hem de Kautsch; demet akanthus motifi örneklerine tam bir tarih verememekle birlikte, yaklaşık olarak 450-463 yılları arasına tarihlendirirler. Kautsch'un konu ile bağlantılı olarak, ayrıca İstanbul Bodrum Camii ile ilgili bir çalışması mevcuttur. Geniş bilgi için bkz. (Betsch, 1977:198; Kautsch, 1936:65-67).

²² Aynı tipteki başkent örneklerini; *Aziz Menas Kilisesi, Piyer Loti* sarnıcının 32 başlığında ve *Stoudios Manastırı* 'nda görmek mümkündür (Kautsch, 1936:63-65).

Maske akanthus motifi için görüş bildiren diğer önemli bir araştırmacı Strube'dir. Strube; II. Theodosius dönemi sütun başlıklarını 5. yüzyılın ikinci yarısı ve 6. yüzyıla tarihlendirir²³. Strube; bu dönem aralığındaki atölyelerin özellikleri ve sütun başlık şekillerinin sınıflandırılmasında soruların cevapsız kaldığını ancak gerekli kazı çalışmaları yapıldığında sorulara cevap bulmanın mümkün olabileceğini belirtir ve 5. yüzyılın ikinci yarısında olgunlaşmaya başlayan ve geleneksel formların dışına çıkan yeni üslubu ancak araştırmalar sonucundaki verilere dayanarak öğrenebileceğimizi savunur. Araştırmacı bu dönemde yeni olgunlaşmaya başlayan üslup için;

"...Bu değişim süreci, yaprak ve yaprak çelenklerinin, narin dişli akanthus şekline dönüşümünü kapsamaktadır ve 5. yüzyıldan bu yana diğer başlık türleri de uygulanmıştır. Zaman zaman bir yapı üzerinde, başlık üzerinde yeni oluşan süslemeleri görmek mümkündür. Bunları tarihlendirebilmek ve atölyelerdeki ardışık olayları tanımlamak için iyi durumda olan yapı parçalarına bağlıyız ve bunlara özel itina göstermeliyiz. İstanbul Polyuktos Kilisesi'nin sütun başlığı ve süslemelerinin, İstanbul'daki diğer yapılarının arasında nasıl bir önceliğe sahip oldukları sorusuna gelince, süslemenin prensibini araştırmak istersek, başlığın 524 öncesinde mi yoksa 500'lü yıllarda mı oluşturulduğu konusunu tartışmak gerekir. Fakat bu durum, atölye içinde küçük ya da büyük adımları yeniden yapılandırmak istediğimizde bir önem taşır..." ifadelerini kullanır (Strube, 1984:25-31).

Strube; yeni üsluptaki sütun başlıklarının 5. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Yunanistan kiliselerinde²⁴, başkent Konstantinopolis'in iç ve dış bölgelerinde mevcut olduğunu belirtir. Araştırmacı 5. yüzyıl ikinci yarısına tarihlenen sütun başlıklarında görülen maske akanthus motifinin henüz olgunlaşmamış öncül örnekleri için;

"...Sütun başlıklarının bazılarının üst kısmında, yaprak çeşitleri ve yaprak çelenklerinde nadiren farklılıklar gözlemlenir. Sütun başlıkları arasında en yoğun grubu Korinth tipi başlıklar oluşturmaktadır. 5. yüzyılın sonuna doğru ve 6. yüzyıl boyunca yaprak dilimleri üzerinde yoğun çalışılmış ve daha derin bir görünüm elde edilmiştir. Her ne kadar yenilikler ve motif kombinasyonları oluşturulmuş olsa da, yaprak çelenklerinden vazgeçilmemiştir. 2. ve 3. yüzyıla ait rüzgârla hareket eden akanthuslu başlıklar, karşılıklı hareket eden yapraklar ile zenginleştirilmiş ve bir nevi kelebek akanthus şeklini almıştır. Kelebek akanthus şekli ile başlıkların genel görünümü inanılmaz derecede değişmiş olsa da, şimdiki zamanda uygulanan başlıklara göre eski tarz olarak görünmüştür..." ifadesini kullanır (Strube, 1984:,25-26).

Strube; Antik dönem geleneğinden uzak motif kombinasyonlarına sahip bu dönem sütun başlıklarına başkent Konstantinopolis *Polyuktos* ve *Hagia Sophia Kilisesi* örneklerini verir (Strube, 1984:25-26).

II. Theodosius dönemi sütun başlıklarında görülen maske akanthus motifi için görüş belirten diğer bir araştırmacı Betsch'tir. Betsch'e göre; maske akanthus motifi *lyre Korinth/lir Korinth* ve *roofed over/üzeri kapalı* akanthus motif düzenlemesinin biraz değiştirilmiş halidir. Betsch; maske akanthus motif örneklerinin, Korinth sütun başlığının endemik bir çeşidi olduğunu vurgular ve bu uygulamanın I. Theodosius dönemine kadar

²³ Konstantinopolis *Stoudios Manastırı* ve *Polyuktos Kilisesi* kazılarında ele geçen parçalı buluntulardan elde edilen bilgiler ile Yunanistan ve Ravenna kiliselerinde kısmen de olsa, bu motifin kullanıldığı sütun başlıkları ile karşılaşmak mümkündür.

²⁴ Nea Anchialos Manastırı, Thesalonike Demetrios Kilisesi ve Stobi Bishop Kilisesi (Strube, 1984:25-31).

uzandığını ve özellikle bu dönemde yeniden canlanmış olabileceği görüşünü savunur²⁵. Betsch (1977:209); maske akanthus motifinin ortaya çıkışı için şöyle bir açıklamada bulunur. Sütun başlıklarının bu dönemde iki bölüme ayrıldığını ve yaprak ile dal kompozisyonu arasındaki boşluğun ve abaküsün aynı kaldığını belirtir²⁶. Betsch, yapraklar arasında kalan bu boşluğun mekanik bir etki bıraktığına vurgu yapar ve bu mekanik etkinin Konstantinopolis'te 393 yılından itibaren görülmeye başladığını ifade eder. Ancak bu dönem sütun başlıklarının, mekanik etki göstermesinin yanı sıra, Klasik Roma ve Yunan dönemi sütun başlık üslubuna da sıkı sıkıya bağlı olduğunu da vurgulayarak, bu etkinin daha çok I. Theodosius döneminde görüldüğünü belirtir. Betsch; maske akanthus motifinin, Anadolu'da daha önceki dönemlerde de sıkça kullanılan Korinth sütun başlığın diğer bir tipi olan kompozit örneklerde de görüldüğünü belirtir. Bu örneklerin öncüllerinin, Didyma'da ikinci yüzyılda görülmeye başladığını ve bu üslubun daha sonra yeni inşa faaliyetleri ile birlikte başkent Konstantinopolis'e taşınmış olabileceğini ve böylece uzun bir dönemi kapsayan bir serinin başlangıcı olduğunu ifade eder. Betsch; Anadolu ile başkent arasında başlayan bu etkinin nasıl ve hangi yollar ile olduğu konusunda net bir önerme sunmaz ancak II. Theodosius döneminde başlayan yoğun imar faaliyetleri sonucu, Didyma ve çevresindeki ustaların başkent Konstantinopolis'e çalışmak üzere çağırılmış olabilecekleri düşüncesini destekler (Betsch, 1977:191).

5.1. Anadolu'da Görülen Maske Akanthus Motifini Örnekler Üzerinden Değerlendirme

Yukarıdaki bölümlerde, II. Theodosius dönemi sütun başlıklarında yaygın bir biçimde kullanılan maske akanthus motifinin; tarihçesi, ikonografisi ve bölgesel üslupları üzerinde durulmuştur. 5. yüzyıl ve öncesine tarihlenen örneklerin çoğu günümüzde in situ durumda gelememiş, özellikle Anadolu örnekleri, Türk dönemi yapılarda devşirme malzeme olarak mimaride yerini almıştır.

Örnekler üzerinden yapılan incelemelerde, 4. yüzyılın sonu ve 5. yüzyıla tarihlenen erken dönem örneklerde maske akanthus motifinin henüz olgunlaşmadığı gözlemlenir. Sardis gymnasium²⁷ kazılarında ele geçen sütun başlıkları çalışma konusu adına öncül örnekler sunar (Şekil 5). Kesik piramit sütun başlıklarında yer alan akanthus motifleri serbest ve simetrik bir biçimde yerleştirilmiştir. Yegül (1974:270); akanthus yaprakları arasında

²⁵ Maske akanthus motifi örnekleri başkentte; *Hagia Sophia* ve *Porta Aurea/Altın Kapı* örneklerinde görülür (Betsch, 1977:193).

²⁶ *Demet akanthus* motifinde; torus, eğik yapraklar ile birleşir ve özellikle alt bölümde sekiz ince dişli yaprak arasında kalan alan bazen boş bırakılırken, bazen de hayvan figürleri ile doldurulmaktadır. Bu uygulama ile bu dönemde sıkça kullanılan bir üslup olmuştur. Pers Uygarlığına kadar uzanan bu üslup, 5. yüzyılda yeniden yorumlanmıştır (Betsch, 1977:209).

²⁷ Diğer erken dönem örnekler arasında başkent Konstantinopolis Stoudios Manastırı (5. yüzyıl ortası), Yunanistan Nea Anchilos (5. yüzyıl sonu), Korinth Lechaion Leonidas Kilisesi (450-460), Konstantinopolis Taşkasap yer alır. Geniş bilgi için bkz. (Yegül, 1974:268).

oluşturulan “V” biçimli keskin matkap işçiliğini ince değil, kaba matkap işçiliği ile elde edilmiş olduğunu savunur.

5. yüzyılın ortasına tarihlenen Aziz Stoudios Manastırı²⁸ örneklerinde akanthus yaprakları yine keskin oyuklar oluşturan kaba matkap işçiliği üretimidir (Şekil 6). Bazı örneklerde akanthus yaprakları arasına Latin Haçı motifi de yerleştirildiği gözlemlenir²⁹. Akanthus yaprakları arasına yerleştirilen bu tip sütun başlıklarında, akanthus yapraklarının karşılıklı kesişme noktasında Haç motifi yer aldığı için, maske akanthus motifinin en karakteristik formu olan, paralelkenar-üçgen-kare birimlerin oluşumu kesintiye uğramıştır.

Şekil 5: Sardis Gymnasium Kesik Piramit Sütun Başlığında Görülen Maske Akanthus Motifi (Yegül, 1974:fig. 36a) (Solda).

Şekil 6: Konstantinopolis Stoudios Manastırı Sütun Başlığında Görülen Maske Akanthus Motifi (Yegül, 1974:fig. 21) (Sağda).

Şekil 7: Işıkkale/Silifke, Erken Bizans Dönemine Ait Bir Bazilika Sütun başlıklarında Maske Akanthus Motifi Kullanımı (Hellenkemper ve Hild, 1990: fig. 203).

²⁸ *Aziz Polyeyktos* 'ta yapılan kazılar bize dönemin sütun başlıkları hakkında bilgi veren diğer önemli bir kaynaktır. Sütunlarda, imalat aşamasında ustalar tarafından açılan işaretler bize, Prokonnesos ocaklarında ustaların sütunları yarı işlenmiş şekilde gönderdiklerini ve detayların işaretlenen yerlerde dikildikten sonra işlenmesi için bırakıldığını göstermesi açısından önemlidir. Saraçhane kazıları bize bazı araştırmacıların itirazına rağmen *Hagia Sophia* ve *Aziz Polyeyktos* 'ta aynı okul görevi üstlenmiş olabileceği düşüncesini verir (Harrison, 1973:297).

²⁹ Araştırmacı Harrison, Prokonnesos mermerinden imal edilen başlığın alt bölümü geniş yumurta ve her rölyefte bir Latin Haçı yer aldığını belirtir (Harrison, 1973:296-297).

Anadolu'da Pamphylia ve Kilikya bölgelerinde yer alan sütun başlıklarında da, maske akantus motifi ile sıklıkla karşılaşılır. Kilikya bölgesi Işıkkale'de (Şekil 7) bulunan erken dönem Bizans bazilikasında in situ durumda olan sütunlarda maske akanthus motifi kullanılmıştır. Bazı araştırmacılar, bu tip sütun başlıklarını üreten atölyelerin Kilikya bölgesinde de kurulmuş olabileceği ihtimali üzerinde dururlar (Yalçın, 2004:60). Kilikya ve Pamphylia bölgesi, kaba matkap işçiliği ve maske akanthus motifinin farklı varyasyonları ile başkent Konstantinopolis ve yakın çevresi sütun başlıklarında görülen maske akanthus motifi karşılaştırıldığında, farklılıklar dikkati çeker. Antalya Kaleiçi'nde günümüzde birçok yapıda (otel, pansiyon, okul, cami) devşirme malzeme olarak kullanılan sütun başlıklarında da maske akanthus motifi ile karşılaşmak mümkündür (Şekil 8).

Şekil 8: Antalya Kaleiçi'nde Yer Alan Bir Pansiyonun Bahçesinde Maske Akanthus Motifli Bir Sütun Başlığı Kullanımı (Hatice Demir Arşivi:2019) (Solda)

Şekil 9: Karadeniz Ereğli Müze Bahçesinde Muhafaza Edilen Sütun Başlığında Görülen Maske Akanthus Motifi (Kıpramaz ve Yıldırım 2018:189, Res. 1). (Sağda).

Diğer bir örnekte; Karadeniz Ereğli Müzesi bahçesinde yer alan sütun başlığında, akanthus yapraklarındaki matkap işçiliği, Aziz Stoudios Manastırı örneklerine benzemektedir (Şekil 9).

1204 tarihli 4. Haçlı Seferi sonrası, başkent Konstantinopolis'ten Venedik'e³⁰ götürülen mimari elemanlar arasında sütun başlıklarının da yer aldığı bilinmektedir. San Marco Kilisesi (Şekil 10) ön cephesinde yer alan maske akanthus motifli sütun başlıkları, Ravenna Arkeoloji Müzesi örneği (Şekil 11) ve Bursa Türk dönemi camilerinde; Bursa Yeşil (Şekil 12), Bursa Şeyh Kutbeddin (Şekil 13) ve Bursa Hüdavendigâr Camii'nde (Şekil 14) yer

³⁰ Araştırmacı Harrison (1973:297); Konstantinopolis *Polyeuktos Kilisesi* (6. yüzyıl) sütun başlıklarının, Venedik'te yer alan örnekler için model oluşturduğunu savunur.

alan devşirme sütun başlıkları ile benzer işçilik göstermektedir. Bu nedenle bahsi geçen örneklerin, aynı atölye üretimi olma ihtimalini güçlendirmektedir.

Şekil 10: Venedik San Marco Bazilikası Ön Cephe Düzenlemesi Sütun Başlığında Maske Akanthus Motifi (Hatice Demir Arşivi:2018) (Solda).

Şekil 11: Ravenna Arkeoloji Müzesinde Muhafaza Edilen Sütun Başlığında Görülen Maske Akanthus Motifi (Hatice Demir Arşivi:2017) (Sağda).

Şekil 12: Bursa Yeşil Cami Devşirme Sütun Başlığında Görülen Maske Akanthus Motifi (Ermiş 2016:108, fig. 6) (Solda).

Şekil 13: Bursa Şeyh Kutbeddin Cami Ön Cephe Düzenlemesi Devşirme Sütun Başlığında Görülen Maske Akanthus Motifi (Yosunkaya, 2007:72) (Sağda).

Çobanoğlu, Ermiş, Parlak ve Tuncer (2016:1-26); İstanbul Üniversitesi merkez kampüsü bahçesinde yapmış oldukları araştırmalarda, bazı sütun başlıklarını 5. yüzyıl sonuna ya da 6. yüzyıl başına tarihlerler

(Şekil 15). Bu örneklerden birkaçında II. Theodosius döneminde sıklıkla karşımıza çıkan maske akanthus motifi kullanılmıştır.

Şekil 14: Bursa Hüdavendigâr Camii Alt Kat, Sol Yan Cephede Yer Alan Devşirme Sütun Başlığında Görülen Maske Akanthus Motifi (Yosunkaya, 2007:34, Şek. 4.28) (Solda).

Şekil 15: İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsünde Yer Alan Sütun Başlığında Akanthus Motifi Kullanımı (Çobanoğlu ve diğerleri, 2016:24) (Sağda).

Şekil 16 ve 17: İstanbul Aya Sofya Müzesi Bahçesinde Yer Alan Sütun Başlıklarında Maske Akanthus Motifi Kullanımı (Hatice Demir Arşivi:2014).

İstanbul Üniversitesi merkez kampüsü bahçesinde yer alan maske akanthus motifli sütun başlıklarının, olgunlaşmış örneklerinden birkaçı İstanbul Aya Sofya Müzesi³¹ bahçesinde yer almaktadır (Şekil 16, 17).

³¹ Konstantinopolis Hagia Sophia sütun başlıkları örneklerinin akanthus yaprak düzenlemesi ile ilgili olarak Pralong'un da görüşleri vardır. Bu tip sütun başlıklarında kullanılan akanthus yapraklarının gelişim sürecinin, dekoratif değil, biçimsel bir süreç sonucunda ortaya çıktığını ifade eder (Pralong, 2005:492-495).

Ankara Roma hamamı (Şekil 19) ve Ankara Karacabey Camii revak düzenlemesinde yer alan devşirme sütun başlıklarında (Şekil 18), II. Theodosius döneminde sıklıkla kullanılan maske akanthus motifi ile karşılaşmaktadır.

Her iki örnekte, lir ve yivli bölümleri ile kompozit sütun başlıkları içerisinde yeni bir tip içerisine dâhil edilebilir.

Şekil 18: Ankara Karacabey Camii Revak Düzenlemesinde Yer Alan Devşirme Sütun Başlığında Maske Akanthus Motifi Kullanımı (Beard, 2017:60, Fig. 4) (Solda).

Şekil 19: Ankara Roma Hamamında Yer Alan Sütun Başlığında Maske Akanthus Motifi Kullanımı (Beard, 2017:61, Fig. 5) (Sağda).

Sonuç

Anadolu'da II. Theodosius Dönemi Sütun Başlıklarında Maske Akanthus Motifi Kullanımı başlıklı bu çalışmada, mimari plastikte çok önemli bir yeri olan akanthus motifinin, bir varyasyonu olan maske akanthus motifi incelenmiştir. Çalışma kapsamı, motifinin en yaygın kullanıldığı dönemler olan 5. ve 6. yüzyıllara ait Anadolu örnekleri ile sınırlı tutulmuştur.

Akanthus; doğada yetişen bir bitkidir ve Akdeniz ülkelerinde çok sayıda yetişen türü olduğu bilinmektedir. Bu nedenle özellikle Akdeniz havzası boyunca uzanan ülkelerde, akanthus motifinin sanatta ve özellikle mimarideki kullanımında bölgesel yorumlar ile karşılaşılır.

Akanthus motifinin farklı yorumlar ile mimaride yerini aldığı en önemli coğrafyalardan birini Anadolu toprakları oluşturur. Özellikle II. Theodosius döneminde, başta başkent Konstantinopolis olmak üzere Ege kıyıları ve Antioch gibi diğer önemli şehirlerde önemli imar faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Farklı uygulama ve yorumlar ile sütun başlıklarındaki çeşitlilik de en çok bu dönem ve sonrasında kendini gösterir. Bu çeşitliliği araştırmacı Kitzinger (1995:76); II. Theodosius dönemi sütun başlıklarında görülen yeni uygulamaları örnek vererek açıklar. Kitzinger; hayvan figürlü,

uçuşan akanthus yapraklı ve diğer birçok yeni uygulamanın bu dönemde yaygın olduğuna vurgu yapar.

II. Theodosius döneminde bu kadar çeşitli akanthus motifi uygulaması görülmesinin nedenlerinden birini hiç şüphesiz ki, yukarıdaki bölümlerde de ele alındığı gibi, bu dönemde imparatorluk içerisinde gerçekleşen yoğun imar faaliyetleri oluşturmaktadır. Bu nedenle, imparatorluk sınırları içerisindeki ve özellikle Prokonnesos/Marmara Adası gibi birçok mermer ocağında seri imalat olarak kabul edilebilecek, bir sütun ve sütun başlığı üretimine başlanılmıştır. Asgari; Prokonnesos Adası'nda yapmış olduğu araştırmalar sonucunda, sütun başlıklarının birçoğunun yarı işli matkap işçiliği ile adadan sevk edildiği konusuna vurgu yapar.

Yarı işlenmiş sütun başlıkları arasında, maske akanthus motifli sütun başlıklarının varlığı da önemlidir. Maske akanthus motifi bu bağlamda Anadolu kökenlidir. Erken Bizans dönemi mimari yapılarında özellikle; başkent *Hagia Sophia*, *San Vitale* ve *Porec* örneklerinin birbirleri ile benzerlik göstermesi konusunda Terry'nin düşünceleri, bu savımızı kuvvetlendirir. Terry (1988:17); Prokonnesos üretimi sütun başlıklarının Porec'te kullanılmış olabileceğini belirtirken, diğer önemli bir üretim atölyesinin ise Ravenna'da olma ihtimaline vurgu yapmaktadır. Ancak şekil 8, 9, 10, 11,12 ve 13 örneklerinde de olduğu gibi maske akanthus motifinin matkap işçiliği aynı atölyenin ürünü olma ihtimalini de güçlendirmektedir.

Yukarıdaki bölümlerde de ele alındığı şekliyle, II. Theodosius döneminde farklı akanthus motifi yorumları mevcuttur. Demet akanthus motifi bunlardan en çok tercih edilen diğer bir akanthus motifi varyasyonu olmuştur. Ancak Betsch'in de (1977:198-199); savunduğu gibi, maske akanthus motifi, yapraklar arasında bırakılan boşluklar nedeniyle daha kolay kopya edilebildiği için, demet akanthus motifine göre daha çok tercih edilmiştir. Bu nedendir ki, mekanik etki bırakan ancak estetik değeri biraz daha düşürülmüş maske akanthus motifi, imparatorluk içerisindeki yoğun imar faaliyeti sonucu ihtiyaç duyulan sütun başlıklarında en çok tercih edilen motif olmuştur.

Sonuç olarak maske akanthus motifi, sürekliliği olmayan ve ihtiyaç nedeniyle ortaya çıkan Anadolu kökenli bir motif olarak karşımıza çıkar.

Kaynakça

Adeline's Art Dictionary (1905). New-York: D. Appleton and Company.

Akkemik, Ü, Yılmaz, H., Karagöz, Ş. (2013). Identification of Plant Figures on Stone Statues and Sarcophaguses and Their Symbols: The Hellenistic and Roman Periods of the Eastern Mediterranean Basin in the Istanbul Archaeology Museum. *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 13(2), ss.135-145.

- Asgari, N. (1984). İstanbul Temel Kazılarında Haberler. *III. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. ss.75-90.
- Asgari, N. (1993). Prokennesos 1992 Çalışmaları. *XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. Ss.483-504.
- Beard, A., K. (2017). *A Group of Seven Column Capitals from Roman Ancyra: A Unique Composite Style*. MA Dissertation. Bilkent University.
- Betsch, W., E. (1977). *The History, Production and Distribution of the Late Antique Capital in Constantinople*. Michigan: University of Pennsylvania.
- Büyükkolancı M.; Russo, E. (2010). Sculture Della Prima Basilica di San Giovanni a Efeso. *Italiano Di Studi Sull'Alto Medioevo Spoleto Fondazione Centro Italiano di studi sull'alto medioevo*.
- Cooper, J. C. (1987). *An Illustrated Encyclopedia of Traditional Symbols*, New-York: Thames and Hudson.
- Çobanoğlu, A. D.; Ermiş, Ü. M., Parlak S., Tuncer A. (2016). İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü'nde Bulunan Taş Eserler. *Sanat Tarihi Yıllığı 25*, ss.1-46.
- Demiriz, Y. (1984), "Acanthus; Türkiye'nin Arkeoloji ve Sanat Tarihi Terminolojisine Yanlış Adla Girmiş Bir Bitki Motifi", *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi 3 (3)*, ss.19-24.
- Dioscorides Pedanius of Anazarbos (1555). *De Materia Medica*. (Trans. Laguna Andrés de). Spain: Jean Laet, Antwerp. Erişim adresi ve tarihi: <https://www.wdl.org/en/item/10632/>. 06.02.2019.
- Doğan, S. (2003). *Alanya Müzesi'ndeki Bizans Dönemi Taş Eserleri*. Erişim adresi ve tarihi: 01.01.2014, http://www.envanter.gov.tr/files/belge/A22ASR2_1084.pdf.
- Ermiş, Ü., M. (2016). The Reuse of Byzantine Spolia in the Green Mosque of Bursa. *Art-Sanat*, 6. ss.99-108.
- Fisher, M. (1990). *Das korinthische Kapitell im Alten Israel in der Hellenistischen und Römischen Period*. Mainz: von Zabern.
- Harrison, R., M. (1963). Churches and Chapels of Central Lycia. *Anatolian Studies*, 13, ss.117-151. Erişim adresi ve tarihi:

- http://www.archaeowiki.site/images/5/56/Vol_13_1963.pdf
10.12.2018.
- Harrison, R., M. (1973). A Constantinopolitan Capital in Barcelona. *Dumbarton Oaks Papers*, 27, ss.297-300.
- Hellenkemper, H., Hild, F. (1990). *Kilikien und Isaurien, 2. Teil, Tabula Imperii Byzantini*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Herzfeld, E., Guyer, S. (1930). *Meriamlik und Korykos (Monumenta Asiä Minoris Antiqua No. 11)*. Manchester: Manchester University Press.
- Jones, M., W. (1991). Designing the Roman Corinthian Capital. *Papers of the British School at Rome*, 59. ss.89-150. Erişim adresi ve tarihi: <https://www.jstor.org/stable/40310919>. 10.02.2019.
- Kautzsch, R. (1936). *Kapitellstudien Beiträge zu einer Geschichte des Spät*. Berlin: De Gruyter Incorporated.
- Kıpramaz A., Yıldırım, Ş. (2018). Herakleia Pontika (Kdz. Ereğli) Geç Roma – Erken Bizans Dönemi Sütun Başlıkları. *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*. 5 (1), ss.177-193.
- Kitzinger, E. (1995). *Byzantine Art in the Making Main Lines of Stylistic Development in Mediterranean Art 3rd-7th Century*. Cambridge-Massachusetts: Harvard University Press.
- Krauthheimer, R. (1965). *Early Christian and Byzantine Architecture*. Baltimore: Pelican Press.
- Mango, C. (1976). *Byzantine Architecture*. New York: H.N. Abrams.
- Müller-Wiener, W. (2002). *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Notitia Urbis Constantinopolitanae, (1876). In: Notitia Dignitatum, ed. O. Seeck, Berlin. (Frankfurt / M. 1962), ss.227-243.
- Uhde, C. (1871a). The Acanthus Scroll. *The Workshop*, 4 (2). ss.177-178. Erişim adresi ve tarihi: <https://www.jstor.org/stable/25617728>. 22.01.2019.
- Uhde, C. (1871b). The Acanthus Leaf. *The Workshop*, 4 (2). ss.81-87. Erişim adresi ve tarihi: <https://www.jstor.org/stable/25617703>. 02.02.2019.

- Pralong, A. (2005). Origine des Chapiteaux-Corbeille, 'À Côtes de Melon', *Travaux et Mémoires 15, Mélanges Jean-Pierre Sodini*. (Ed. F. Baratte, V. Déroche, C. Jolivet-Lévy, B. Pitarakis). ss.487-498. Paris: Association des Amis du Centre d'Historie et Civilisation de Byzance.
- Schneider, H. (1945). The Acanthus at the Cloisters. *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, 3 (10), ss.248-252. Erişim adresi ve tarihi: <https://www.jstor.org/stable/3257187>. 02.02.2019.
- Strube, C. (1984). *Polyeuktoskirche und Hagia Sophia. Umbildung und Auflösung Antiker Formen, Entstehen des Kämpferkapitells*. München: Verlag Der Bayerischen Akademie Der Wissenschaften.
- Temple, Ç. (2001). *Antalya'nın Demre (Kale) İlçesindeki H. Nikolaos Kilisesi ve Kazısında Bulunan Sütun ve Sütun Başlıkları (1989-1996)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Terry, A. (1988). The Sculpture of the Cathedral of Eufrasius in Porec. *Dumbarton Oaks Papers*, 42, ss.18-64.
- Vitruvius (1874). *The Architecture of Marcus Vitruvius Pollio*. (Çev. Joseph Gwilt). London: Lockwood & Co.
- Yalçın, A., B. (2004). Some Recent Early Byzantine Sculptural Finds from Tarsus. *Deltion chae, Τόμος ΚΕ'*, ss.57-62.
- Yegül, F., K. (1974). Early Byzantine Capitals from Sardis. A Study on the Ionic Impost Type. *Dumbarton Oaks Papers*, 28, ss.265-274. Erişim adresi ve tarihi: <https://www.jstor.org/stable/1291360>. 04.02.2019.
- Yıldızlı, M. (2017). *Parion Tiyatrosu Victoria'lı Alınlık Işığında Akanthuslar Arasında İşlenen Figürler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Yosunkaya, B. (2007). *Bursa ve İznik'teki Erken Dönem Osmanlı Yapılarında Devşirme Malzeme Kullanımı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Extended Abstract

Acanthus was a plant which can be easily grown in wild nature. There are many types of acanthus and many of them can be found in Mediterranean countries. Anatolia is one of the regions among these countries. The most used acanthus types both in Ancient Rome and in Greece were Acanthus Spinous ve Acanthus Mollis. However, some scholars claim that some

spiny plants also called as acanthus in Ancient Greece. *Levcacantha* can be given as an example of this spiny plant. Dioscorides of Anazorbus who lived in 1th century in Anazorbus region of Anatolia was an important scholar for this study. His book titled as *De Materia Medica* is a precious source for acanthus motif which was accepted as Anatolian origin.

The subject of this study is mask acanthus. Acanthus is a very important motif for Corinthian and composite capitals and its history dates back to the 5 century B.C. As an architectural ornamental motif, acanthus was first seen in Corinth region of Greece. The famous Ancient Roman architect Vitruvius told an interesting story about the the emergence of acanthus motif. According to this story; in Ancient Corinth a maiden was killed during turmoil and her nurse put all her belongings into a basket and took it to her grave. After a while an acanthus root was grown nearby the basket where it left. One day the famous bronze-smith Callimachus saw this basket which was covered with acanthus leaves while he was walking down the graveyard. After this walk in the graveyard, he was inspired by this basket and then he went to his atelier and invented the Corinthian capitals with acanthus leaves. For this reason, the acanthus motif as an ornament first came into existence with Greek origin. As a motif; it was first seen in Apollo Temple in Basse and then in the agora of Athens. The acanthus motif then turned its way to the Roman lands and the earliest example of acanthus motif was also seen in Ara Pacis altar in Rome. Therefore, according to some scholars, two main types of acanthus motif appeared. One was Greek and the other was Roman originated. The Greek acanthus leaves were more volumetric than the Roman type of acanthus leaves.

After the collapse of Western Roman Empire, the Eastern part of the state continued its sovereignty till 1453. Byzantine Empire as the heir of Romans continued its old Roman architectural traditions. In the 4th and the 5th centuries, there was a notable architectural activity both in the capital city Constantinople and in the other important cities of Anatolia such as Antioch, Sardis, and Ephesus. Because of this intensive reconstruction facilities, many marble quarries nearby of Constantinople can be found there. Prokonnesos which is nowadays called as Marmara Island is one of them. According to the reports of excavations carried out in Prokonnesos, mask acanthus was one the motif which was widely preferred in the production of Corinthian and composite capitals. Asgari who carried out notable excavations in Prokonnesos Island claims that the capitals which were produced at the marble quarries of Prokonnesos Island shipped as semi-processed/carved situation to the places where they were exported. Because of this mass production need, a type of acanthus motif which had mechanical impact to copy from a pattern and easy to produce came into existence. Since it had a mechanical quality, mask acanthus motif enabled the stone masons to copy the pattern easily.

As a result, the mask acanthus existed as an Anatolian originated acanthus motif. Today, the capital examples which were processes/carved

with mask acanthus motif were not in situ. We can find these examples in museums or as a spolia architectural element in Turkish Ottoman era constructions. We can see capitals with mask acanthus motif in İstanbul Hagia Sophia's garden, in İstanbul Archaeological Museum, in St. John Stoudios Monastery, in the campus's garden of İstanbul University, in some Ottoman's era mosques of Bursa such as Yeşil and Hüdavendigâr, in Roman Bath of Ankara, in some Seljuk mosques of Ankara like Karacabey and in some region of Cilicia. We can also find capitals with mask acanthus in remote places outside Anatolia. For instance, in Venice San Marco Basilica there can be seen a couple of capitals carved with mask acanthus motif. Another example can be given from Ravenna Archaeological Museum.

Consequently, in this study as a type of acanthus motif, mask acanthus motif was aimed to be described. With its iconographical and historical background, it was claimed to be as Anatolian originated acanthus motif. With the given examples, it renders as if it was a Constantinople that is to say capital city atelier workmanship. But the lack of enough examples in their original situations made the study hard to investigate.